

SCHWARTNER MÁRTON

Az első statisztikai munka, mely részletesen, adatokkal, tényekkel írja le Magyarország területét, földrajzi viszonyait, lakosságát, gazdaságát és közigazgatását, a „Statistik des Königreichs Ungern“ — Magyarország statisztikája — Schwartner Márton munkája.

Schwartner Márton 1759-ben született Késmárkon. A pozsonyi, majd a soproni gimnáziumban végzett tanulmányai után Németországban, a göttingai egyetemen tanult 3 évig. Hazatérése után néhány évvel Sopronban tanár lett, majd a pesti egyetemre nevezték ki a diplomatika (oklevéltan) és a heraldika (címertan) tanárává.

A kapitalizmus fejlődése ebben az időben lép fel új követelményeivel a statisztikával szemben. A statisztikának akkor haladó, polgári irányzatát az angol politikai aritmetikusok képviselték. Vele szemben a középkori feudális „leíró“ statisztika irányzata Németországban még uralkodó nézet volt, mikor Schwartner a göttingai egyetemen végezte tanulmányait.

Schwartner munkásságának jelentőségét csak az európai statisztika korabeli helyzetének ismeretében lehet megérteni.

*

A feudalizmus korában, amikor a hatalom teljes egészében a földesurak kezében volt, a statisztika arra irányult, hogy pontosan kimutassa a feudális urak tulajdonát. Ezeket a leltárszerű feljegyzéseket mai értelemben nem is nevezhetjük statisztikának. A feudalizmus végkifejlődésének korában, a kapitalizmust megelőző felfedező utazások, a világkereskedelem kibontakozásának idején, sok statisztikai munka jelenik meg, amely a korabeli érdeklődésnek megfelelően, idáig országok földrajzi és politikai leírását tartalmazzák. A statisztikai vizsgálatnak ezt a korai kapitalizmus szükségletének megfelelő irányzatát a Németországban uralkodó leíró iskola megmerevítette, „üres skolasztikus tudománnyá“ alakította át. Ennek az irányzatnak központja a göttingai egyetem volt. Innen kerültek ki a leíró iskola legnevezetesebb képviselői, így Achenwall (1719—1772), aki a göttingai egyetemen tartott előadásaiban a statisztika főcéljaként „az állam szempontjából figyelemreméltó dolgok“ leírását hirdette. A leíróiskola törekvése volt, hogy a fennálló porosz monarchia „ésszerűségét“ és a feudális rendszer megdönthetlenségét hirdesse. Elméletük szerint a statisztikának a jelen állam nevezetességeit kell leírni. Így kívánták dogmatikus módon megátolni, hogy a statisztika bizonyos összehasonlításokat végezhesen, összefüggéseket kimutathasson. Megvetéssel bántak a számokkal és helyettük különböző alsó-, közép- és felsőfokú jelzőkkel igyekeztek a nevezetességeket leírni. A leíró statisztika e tételeinek meddőségét, tarthatatlanságát felismerte Schlözer is, ennek az irányzatnak utolsó kiemelkedő képviselője.

Felállította azt a követelményt, hogy „az állam jólétének anyagi tényezőit vizsgálódás tárgyává kell tenni“, Schlözer hangoztatta már, hogy bár csak „tényeket“ kívánnak a statisztikától, mégis meg kell említeni az okokat és következményeket, már csak annak bizonyítására is, hogy az adott jelenség valóban fontos statisztikai szempontból. Elengedhetetlennek tartotta a statisztikai munkában a számok alkalmazását. Schlözer azonban megállapításait nem valósította meg következetesen a gyakorlatban. A leíróiskolával szemben a statisztika „kutató“ irányzatának képviselői, a politikai aritmetikusok, a társadalmi és gazdasági életben előforduló számok mennyiségi összefüggései felé fordították figyelmüket és ezzel a burzsoázia statisztika alapjait rakták le. Az angol politikai aritmetikusok első nagy képviselője William Petty közgazdász volt, akiről Marx azt mondta, hogy a „statisztika feltalálója“. Petty — mondja Marx — „ahelyett, hogy egy csomó közép- és felsőfokban lévő szót és spekulatív érvet hordott volna össze, számokban, súlyokban és mértékekben kezdett beszélni és kizárólag az érzékelhető, tapasztalati életből vett érveket használta.“¹

A politikai aritmetikusok feladatuknak tekintették a társadalmi élet törvényszerűségeit kutatni, megmagyarázni és a burzsoázia érdekében felhasználni. A kutatás eszközeként felhasználták a matematikát és igyekeztek kimutatni a különböző jelenségekben mutatkozó szabályszerűségeket — különösen a népmozgalom terén.

A két irányzat — a leíró és a kutató statisztika irányzata — egymástól meglehetősen függetlenül fejlődött. A kutató statisztika hatásai mutatkoztak ugyan a leíró statisztikusok táborában, ez a hatás azonban csak általában elméleti megállapításokban jutott kifejezésre. A leíró iskola hívei harcoltak a számokat alkalmazó, általuk „alacsonyabb rendűnek“ tartott statisztika és a „táblázat gyártó“ statisztikusok ellen. Az első munka, mely egy ország statisztikai leírásánál — ami végeredményben leíró statisztikai műfaj — a gyakorlatban is alkalmazta a politikai aritmetikusok módszereit: Schwartner Márton „Magyarország statisztikája“ volt.

*

Schwartner Mártont a hazája iránti szeretet és az a törekvés, hogy Magyarországot megismertesse a külfölddel, vezette arra, hogy az országról részletes leírást készítsen. Az ország gazdasági és politikai elmaradottságát látva, rá akart mutatni azokra a lehetőségekre, melyek kiaknázásával Magyarország semmivel sem maradna el az akkor fejlettebb nyugati államoktól.

Az ország ipara fejletlen volt, megrekedt a feudalizmus mocsarában.

Az ebben az időben végzett statisztikai munkák az udvar célkitűzéseinek megfelelően olyan összeírásokra szorítottak, amelyekből az ország felvevőképességét, iparát és külkereskedelmi kapcsolatait igyekeztek megállapítani, hogy ezek ismeretében szabályozzák az Ausztria és Magyarország közti vámrendszert, korlátozzák Magyarországnak más országokkal fennálló kereskedelmi kapcsolatait és ipari fejlődését.

A francia forradalom hatása alatt az értelmiség legjobbjai ebben az időben már felismerik a polgári haladás szükségességét. A Martinovics-féle összeesküvés viszonylag szűk körre terjedt ki, de az általuk terjesztett forradalmi eszmék hamar ismertté lettek az értelmiség körében. „Az arisztó-

¹ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához.

kraták titkárai, a helytartótanács tisztviselői, ügyvédek, jurátusok, a zempléni, szabolcsi kismemesség és a magyar írók nagy többsége lelkesedik a francia szabadság eszméiért. 1780—81-ben két év alatt 500 könyv jelenik meg: Martinovics munkája, melyben a nemesség és papság minden jogainak eltörlését követeli, 5000 példányban fogy el.²

Schwartner Márton ebben a történelmi légkörben fog hozzá, hogy hazáját az ismeretlenség sötétjéből kiemelje és egész Európa számára bemutassa. Ezért írja művét német nyelven, majd később kiadják franciául is. „Minden honfinak jogában áll, oly nyelvet választani műveinek írására, mely által meghallgattatását leginkább reméli.“ — írja.

A „Magyarország statisztikája“ c. munka a hosszadalmas cenzúra miatt csak 1798-ban jelent meg, bár Schwartner 1796-ban befejezte. A második kiadás 1809-ben látott napvilágot.

A könyv első része részletesen leírja Magyarországot földjét, népességét, „gazdaságát“, iparát és kereskedelmét. A második részben az ország politikai alkotmányát és végül a harmadik részben kormányzatát és közigazgatását tárgyalja.

Schwartner munkáját a leíró statisztikai iskola által felállított mérve skolasztikus sémák szerint építette fel. A csoportosítások megalkotásánál az első csoportba azokat a „nevezetességeket“ sorolta, melyek az állam „erőit“ alkották. Ezek a föld, a nép és a termékek. Föld alatt a területet, a hegy- és vízrajzi fekvést értette. Nép alatt mind az álló, mind a mozgó népességet. A „termékek“ elnevezés alatt a gazdaságnak majdnem minden fontosabb ágát felsorolja: a mezőgazdaságot, erdészetet, állattenyésztést, bányászatot, ipart és a kereskedelmet. Schwartner felismerte és külön hangsúlyozta is, hogy az utóbbi két csoport a statisztika legfontosabb része, különösen a „politikusra nézve az“, aki ennek alapján messzemenő következtetéseket vonhat le. Maga is, annak ellenére, hogy kevés adat áll rendelkezésére, megkísérel következtetéseket levonni. Itt mutatkozik meg Schwartnernak az a kimagasló érdeme, hogy az elavult német leíró statisztikai módszert összekapcsolta az angol aritmetikai módszerrel, mely feladatául a kutatást, az összefüggések keresését és az adatok összefüggéseiből való következtetéseket tűzte ki.

Magyarország földjét tekintve először a természetes és mesterséges határokat, végül az egyes vidékeket írja le. Azután a termőföldről, a folyókról, tavakról és mocsarakról, végül az ország éghajlatáról szól.

Schwartner munkájának legértékesebb része a népességről összegyűjtött adatai. Az 1785, 1786 és 1787-ben a nemesség befoglalásával és később az 1802—1805. években a nemesség kihagyásával végzett népszámlálások alapján igyekezett megállapítani Magyarországot népességét. A terület és népesség viszonyának kutatásánál igyekezett megállapítani a viszonylagos népsűrűséget, melyet négyszögmérőföldre számított. Ennek pontosságához természetesen kétség fér, mivel sem a területre, sem a népességre vonatkozóan megbízható adatok nem álltak rendelkezésére. A népesség vizsgálata alapján arra az általános következtetésre jut, hogy Magyarország népessége jelentős mértékben szaporodik. Számítása szerint a közegészségügy viszonyainak megjavításával 50 évi béke mellett a lakosság száma megkétszereződhet.

² Módszertan: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Szikra, 1951, 103. old.

A halálozási arányszámra vonatkozó adatai szörnyű képet festenek a tömegek akkori helyzetéről. 1784—1793-ban Temesváron például 1000 lélekre 86 halálozás esett. Péterváradon 1788—1793-ban a halálozási arányszám 166 volt.

A hiányos népmozgalmi adatok közül az erdélyi nagyfejedelemségre vonatkozó rész a legrészletesebb (II. kiadás) és mint Schwartner maga mondja, a legmegbízhatóbb. Erdélyre vonatkozóan sikerült összegyűjtenie az 1802. évi keresztelések, élveszületések, halálozások és házasságok számát. Eszerint 1802-ben Erdélyben összesen 52 095 volt az élveszületések és 41 703 a halálozások száma.

Gömör és Kishont megyék nagy gyermekhalandóságát tekintve megjegyzi, hogy a nagy gyermekáldás, a magas születési arányszám nem elegendő, ha az újszülötteket „az ápolás hiánya megfojtja“. Schwartner adataiból kiviláglik, hogy Selmecbányán és Pesten nagyobb volt a halandóság, mint a születések száma.

A népesség összlétszáma 1787-ben — Erdély és a végvidék nélkül. — 7 116 789 volt. Erdély és a katonai végvidékek lakosságának száma mintegy 2 millió volt.

Erdemes megemlíteni a városok lakosainak a számát. A legnagyobb városoknak, Debrecennek, Budának, Pestnek, Pozsonynak, Szegednek és Szabadkának 20—30 ezer lakosuk volt. 16—20 ezer lakosú városok voltak Selmecbánya, Komárom, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Ujvidék, Zombor, Temesvár és Szatmárnémeti.

Schwartner vizsgálat alá vette a népesség megoszlását a város és a falu között is. Az arány szerinte 1 : 19. Ezzel kapcsolatban megállapítja: „Magyarország városi iparra nézve szegény ország“. Az ötven szabad királyi városban és Fiumében mintegy 425 000 lakos élt.

A népesség életviszonyainak megismeréséhez szükségesnek tartja a foglalkozás szerinti megoszlás megállapítását. Erre nézve azonban csak töredékes adatok álltak rendelkezésére. Első helyen a papságot vizsgálja, a különböző vallások sorrendjében. A papság után a hivatalnokok megoszlását vizsgálja. A hivatalnokok csoportjához sorolja a köztisztviselőket, az oktatókkal foglalkozókat, az ügyvédeket és a servi nobilium, szolgákat.

A hivatalnokok megoszlása foglalkozás szerint:

Iskolai hivatalnokok és tanítók	8.000
Köztisztviselők	28.463
Ügyvédek	2.000
Servi nobilium	110.085
<i>Összesen . . . . .</i>	<i>148.548</i>

Az adatokból kiderül, hogy a régi rendi Magyarországon milyen csekély számmal szerepeltek az oktatásban dolgozók. A XVIII. század végén mindössze 8000 „iskolai hivatalnok és tanító“ volt az országban. Ugyanakkor az ügyvédek száma egy negyede volt a tanítók számának. A köztisztviselők, és az arisztokraták szolgálatában lévők száma közel 140 000 volt, tehát mintegy tizenkét és félszerese az oktató személyzetnek.

Schwartner megkülönbözteti a jövedelemből élőket is, de ezekre vonatkozóan nem tud adatokat felhozni. Az 1785. évi népszámlálás alapján a világi nemesség számát 162 947 férfiban állapítja meg. Ismerteti az iparral és a kereskedelemmel foglalkozókat is. Ez nagyrészt szöveges leírás, kevés számszerű adattal.

Az 1785. évi számlálás szerint 83 811 „városi polgárt“ (iparost) írtak össze a falusi iparosokkal együtt. 1777-ben az országos hatóságok tudomása szerint még csak 13 934 céhmester, 12 316 segéd és 4671 mesterinas volt a városokban, tehát összesen mintegy 31 000. Az 1785-ben összeírt „városi polgárok“ mintegy fele azonban, Schwartner szerint, földművelésből élt, így tehát az 1775 és 1785 közt eltelt évtized alatt az iparosok száma mintegy 10 000 fővel növekedett.

A gyárakban dolgozó munkások száma Schwartner szerint 9395 volt. Ez világosan mutatja iparunk elmaradottságát. Angliában néhány textilgyárban több munkást foglalkoztattak, mint az egész magyar birodalomban. Fényes Elek szerint mintegy ötven évvel később a „gyárdolgozók“ száma még mindig csak 23 400 volt.

Az 1805-i népszámláláskor felvett korviszonyokról csak rövid említést tesz.

Schwartner az állónépességnek csaknem minden mozzanatát vizsgálat alá vette. Így a lakosság összlétszámát, a tényleges és viszonylagos népességet, a népesség megoszlását nemzetiségi és vallási jelleg szerint, valamint a foglalkozás szerinti megoszlást. Adatok hiányában csak általánosságban foglalkozott a népesség megoszlásával a kor és családi állapot szerint, Süßmilch hatása alatt a nemek arányát egyenlőnek vette. Annak ellenére, hogy a népességre vonatkozóan igen kevés adat állott rendelkezésre, viszonylag elfogadható képet rajzolt az állónépességről.

Schwartner általános anyakönyvi feljegyzésekkel nem rendelkezett, emiatt az egész országra nézve nem tudott a népmozgalomra vonatkozóan következtetéseket levonni. Egyes országrészekre azonban a meglévő adatok alapján a születés, házasság és halálozás viszonyát kutatta.

A népesség vizsgálata után a gazdasági viszonyokra tér át. A termékeket természetes és mesterséges termékekre osztja. A természetes termékekhez sorolja az állat-, ásvány- és növényvilágot, a mesterséges termékekhez sorolja az ipart.

A gazdasági statisztika harmadik ágaként „a növényvilágból való természetes termékek“ elnevezés alatt vizsgálja a mezőgazdaságot és az erdészetet. A mezőgazdaságnál kitér a gabona vetésterületére, a hüvelyes veteményekre, a kapásnövényekre és kertészetre, a takarmánynövényekre, a bortermelésre, gyümölcsstermesztésre és az erdészetnél a fogyasztás mennyiségére is. A „kereskedelmi növények“ csoportjában kiemeli a lent és a dohányt. Az adatokhoz csaknem mindenütt megjegyzéseket fűz, rámutatva a gazdasági viszonyok gyenge oldalaira, melyeknek orvoslását sürgeti.

Az iparnál kézi-, gép- és gyáripart különböztet meg. A kéziiparról kevés adatot sikerült összegyűjtenie, itt csupán a céhekre szorítkozhatott és ezenkívül Pest és Debrecen város iparosainak számát tudta megadni mesterségük szerint csoportosítva.

A gazdasági statisztika tárgyalása ezzel véget is ér. Az általa említett „nevezetességek“ azt bizonyítják, hogy Schwartner figyelmét nem kerülte el

a gazdasági élet egyetlen ága sem. Hogy ezen a területen nem tudott nagyobb tudományos eredményt elérni, hogy adatai hézagosak és helyenként pusztán szöveges leírásra szorítkozik, az az ország elmaradt gazdasági és politikai viszonyaira vet fényt és nem róható fel Schwartner hibájául.

Schwartner könyvében harmadik tárgyként az állam alkotmányát, közjogát, végül a kormányzatot és közigazgatást vette. Schwartner munkájának ez a része teljesen a leíró statisztika hatására mutat és így ennek inkább történeti értéke van. Az akkori német egyetemi statisztikai iskolának megfelelően Schwartner is nélkülözhetetlennek tartotta az államigazgatás, az alkotmány, a közjog és a közigazgatás szervezetének részletes leírását.

*

Schwartnernek hatalmas akadályokat kellett leküzdenie ahhoz, hogy az országot megismerhesse, hogy a munkájában felsorolt számtalan adatot összeszedje. Fáradozásai nem mindig jártak sikerrel. Ennek ellenére, ahol csak lehetőség nyílt rá, igyekezett összehasonlító adatokat is közölni és következtetéseket levonni. Így megállapítja hazánk népességének szaporodását, az ipar térhódítását a vidéken és ezzel egyidőben az ipar elmaradottságát országos viszonylatban, stb.

Az adatok nagy részét saját adatgyűjtése, megfigyelései, utazásai révén és valószínűleg a közigazgatás igénybevételével szerezte be. Ezenkívül felhasználta az állami okiratokat, melyeket — a leíró statisztika elveinek megfelelően — a statisztika leggazdagabb forrásainak tekintett és amelyek az alaptörvényeket, a rendeleteket, alapítóleveleket, békekötéseket, szerződéseket foglalják magukban. Felhasználta az országgyűlés, a püspöki és megyei gyűlések jegyzőkönyveit is. Széleskörű műveltségére jellemző, hogy felhasználta az ország leírását tartalmazó valamennyi hazai történeti, földrajzi és egyéb irodalmi terméket, ezenkívül a külföldi útleírásokat is, melyekben hazánkról szó volt. Ismerte az egész európai irodalmat és minden Magyarországra vonatkozó írást kritika alá vett.

A cenzúra azonkívül, hogy a könyv kiadását mintegy két évig halogatta, több részt töröltetett, vagy önkényesen belejavított. Emiatt helyenként hézagok a munka, sokszor pedig ellentmondásokat tartalmaz.

*

Schwartner a leíróstatisztika irányzatát a göttingai egyetemen ismerte meg. Eleinte teljesen a német egyetemi statisztikai iskola hatása alá került, azonban hamar felismerte ennek a módszernek elavultságát és Magyarország leírásában nem követte szigorúan a leíróstatisztika elméleti meghatározásait. Ennek köszönhető, hogy nem szorítkozott csupán a jelen állapotok egyszerű leírására, hanem az összefüggések kutatása közben történeti távlatokat is igyekezett bemutatni.

Schwartner még a német statisztika hatása alatt áll, de felismeri az új irányzat jelentőségét. A politikai állapotokat a statisztika egyik legfontosabb tárgyának tekinti, de ugyanilyen fontosságot tulajdonít a gazdasági és társadalmi viszonyoknak, amelyeket hivatalos statisztika hiányában saját kutatásai nyomán kellett megfigyelnie. A leíró és kutató iránynak ez az összeolvasztása Schwartner legnagyobb érdeme. Schwartner a politikai arit-

metikusok felfogását csak a népességi statisztikában kívánta érvényesíteni, ennek ellenére egész művén — kivéve természetesen a közjogi részt — érvényesült a kutató irányzat hatása. Schwartner egész statisztikáján meglátszik a törekvés a két irányzat összeegyeztetésére. A népességi, különösen a népmozgalmi statisztika, Schwartnernél megfelelő területet kapott.

Schwartner előadási módja — annak az elvnek megfelelően, mely szerint egyesíteni kívánta a leíró és kutató statisztikai irányzatok előnyös oldalait — a szöveges leírás, szövegekzi számkok és ritkán táblázatok. Több helyen panaszkodik a számadatok hiányára.

Schwartner Márton jelentősége az európai statisztika fejlődésében az, hogy alkalmazni kívánta a leíróstatisztikában a politikai aritmetikusok módszerét.

Schwartner Márton műve a XIX. század elejei magyar tudományos irodalom egyik legjelentősebb alkotása. Könyve a nemzetj megújhdás korának számottevő szellemi terméke, mely azt a célt szolgálta, hogy általa megismerjék az országot, a hazát, melynek haladószellemű polgárai értelmiségi jólétének emeléséről most kezdtek először tudatosan gondolkodni.

Megjelent a

STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ

1952. évi 2. száma

Összefoglaló adatokat tartalmaz az öt éves terv harmadik évének első negyedéről, a Szovjetunió hatalmas iramú fejlődéséről és a szocializmust építő népi demokráciákról. „Kapitalista országok“ című rovata statisztikai adatokkal mutatja be az imperialista tábor belső ellentéteit, háborús készülődését és a kizsákmányolt dolgozók növekvő nyomorát

Ára: 5.— Ft

Kapható IBUSz-pavilonokban és a Statisztikai Kiadóvállalatnál
(Budapest II, Keleti Károly u. 5. I. 1. Telefon: 358—530, 130-as mellék)